

Л. М. ВАСИЛЬКОВА
(Київ, Україна)

ЗАКОНОДАВЧЕ ТА ФІЛОЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНОПОНЯТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Розмежовано й проаналізовано види законодавчого й філологічного тлумачення на матеріалі термінопонять кримінального права.

Ключові слова: законодавче тлумачення, філологічне тлумачення, термінопоняття кримінального права.

В українській правовій системі основним джерелом права є нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання найважливіших соціальних та суспільних відносин і охорону матеріальних та духовних цінностей суспільства. Для правильного розуміння й застосування норм права і для охорони та зміцнення законності актуальним є тлумачення норм права.

Поняття “тлумачення норм права” свого часу аналізували Л. І. Чулінда в дисертаційному дослідженні “Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів” [1], В. Я. Карабань “Тлумачення актів цивільного законодавства” [2], Ю. В. Юлінецька “Кодифікаційно-інтерпретаційні особливості текстів міжнародних нормативно-правових актів (на матеріалі англomовних версій МНПА ХХ–ХХІ ст)” [3], П. М. Рабінович у статті “Герменевтика і правове регулювання” [4].

У юриспруденції тлумачення закону / законодавче тлумачення, або тлумачення норм права / нормативне тлумачення, зокрема, кримінального, – це з’ясування та визначення змісту правової норми, тобто волі законодавця, відображеної у прийнятому ним законі. Як зазначає М. В. Кравчук, тлумачення правової норми – це діяльність суб’єктів щодо усвідомлення (з’ясування) і роз’яснення змісту правової норми з метою правильного її застосування і реалізації [5, с. 193]. Процес тлумачення відбувається завжди, оскільки починається з того, що людина розкриває зміст норми права для себе – це перший етап процесу тлумачення; другий етап – роз’яснення змісту норми права іншим особам (у разі потреби). Перший етап розпочинається з усвідомлення значення слів, в чому, власне, полягає філологічне тлумачення.

З огляду на це вважаємо актуальним розглянути різницю та зони перетину між філологічним та власне законодавчим тлумаченням норм права.

У лінгвістиці тлумачення – “пояснення лексичної одиниці, визначення її смислу за допомогою певних коментарів – невеликих пояснювальних текстів, які містять в собі опис необхідного слова, словосполучення, терміна чи поняття” (БЛС, с. 648).

Тлумачення кримінального закону поділяється на види залежно від суб’єкта, способів та обсягу тлумачення.

За суб'єктом тлумачення поділяють на: офіційне, або легальне (тлумачення чинних законів або їх положень Конституційним Судом України); судове; доктринальне (наукове тлумачення, яке дають фахівці в галузі права – вчені та практичні працівники – в монографічних працях, наукових статтях, коментарях тощо).

За способами тлумачення поділяють на: філологічне (з'ясування змісту закону шляхом аналізу самого тексту – змісту певних термінів і понять із використанням певних правил граматики, синтаксису, орфографії і пунктуації); логічне (що полягає у застосуванні категорії логіки при з'ясуванні змісту закону та обсягу його правової регламентації); системне (яке засноване на зв'язках юридичної норми з іншими нормами, із загальними нормативними положеннями, з принципами права); історичне [5, 188–193].

Як зазначає М. В. Кравчук, тлумачення правової норми – це діяльність суб'єктів щодо усвідомлення (з'ясування) і роз'яснення змісту правової норми з метою правильного її застосування і реалізації [5, с.188].

Тлумачення правової норми включає в себе два взаємопов'язані процеси: усвідомлення (внутрішній розумовий процес, що не виходить за межі інтерпретатора, дає змогу людині зрозуміти для самої себе зміст правового акта, розкрити зміст правової норми) і роз'яснення (викладення сенсу і змісту державної волі та вираження її назовні). Тлумачення правової норми поділяють на офіційне (тобто тлумачення правової норми уповноваженим органом, сформульоване у спеціальному акті роз'яснення змісту та мети правових норм і є загальнообов'язковим для всіх суб'єктів її застосування і реалізації) та неофіційне (тлумачення), що здійснюється будь-яким суб'єктом і не володіє юридичною силою [5, с. 192].

Роз'яснити правову норму, використовуючи лише прийоми філологічного тлумачення, практично неможливо. Тому виникає необхідність філологам користуватися логічними законами та аналізувати терміни не тільки з філологічного боку, а й з юридичного. Наприклад, якщо розглядати терміни *мучення*, *мордування* тільки з філологічного боку, вони будуть виглядати як абсолютні синоніми (*мучення* – дія за значенням *мучити* та стан за значенням *мучитися*; *мучити* – завдавати мук, фізичних або моральних страждань; *мордування* – дія та стан за значенням *мордувати* – завдавати комусь фізичного болю або моральних страждань; мучити, катувати) (СУМ, IV, с. 801, 833). За тенденцією уникання синонімії в термінології такі терміни мали б замінити один одного, або взагалі йшлося б про усунення одного з них. Додолучення юридичного аналізу показує, що *мучення* – це примусове тримання людини в умовах, шкідливих для життя (холоді, задусі і т.п.), а *мордування* – це спричинення людині фізичного болю шляхом щипання, штрикання гострими предметами тощо. Отже, ці два терміни мають право на існування й замішувати один одного вони не можуть.

Тлумачення кримінального закону за обсягом поділяють на: буквальне (полягає у з'ясуванні змісту кримінально-правової норми точній відповідності з текстом закону); поширювальне (полягає у наданні дії закону ширших меж, ніж це безпосередньо впливає з буквального тлумачення кримінально-правової норми, оскільки певні аспекти цього діяння розуміються

контекстуально); обмежувальне (полягає у наданні дії закону вужчих меж, ніж це передбачає буквальний зміст певної кримінально-правової норми). Наприклад, ст. 304 Кримінального кодексу України (далі ККУ) “Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність” передбачає, виходячи з буквального тлумачення закону, відповідальність за цей злочин і неповнолітніх осіб віком від 16 років. Проте логічне тлумачення детермінує висновок про те, що в цій нормі законодавець охороняє нормальний фізичний і моральний розвиток неповнолітніх від дій тих осіб, в яких основи такого розвитку вже сформовані, тобто від повнолітніх осіб (після 18 років).

У будь-якому визначенні розрізняють визначуване поняття (дефінієндум) – те, що визначається, і визначальне (дефінієнс) – те, за допомогою чого щось визначається. Визначення розв’язує такі два гносеологічні завдання: з’ясовує властивість визначуваного предмета, дає відповіді на запитання про те, що являє собою предмет; обмежує визначуваний предмет від усіх інших суміжних із ним предметів. У логіці виокремлюють реальні (визначення через рід і видові відмінності, генетичне та інші способи визначення) і номінальні (визначається не сам предмет, а його ім’я) визначення. Реальні визначення того чи того предмета устанавлюють істотні його ознаки, розкривають зміст поняття. Номінальні визначення не розкривають змісту поняття, тому вони не є визначенням у власному розумінні цього слова. За допомогою номінальних визначень дають найменування предметам і явищам, які вивчають, уводять нові терміни в науковий обіг, з’ясовують значення вживаних термінів тощо.

Термінологія та відповідний поняттєвий апарат кримінального права – це результат тісної взаємодії логічного й власне лінгвістичного мислення. Це також складник загальноправового термінологічного й поняттєвого апарата, що є системою логічно пов’язаних понять та категорій, виражених за допомогою термінів і термінологічних зворотів, які функціонують у статтях кримінального законодавства України, лексикографічних джерелах, навчальній та періодичній літературі з юриспруденції, криміналістики, теорії держави і права тощо.

Оскільки термінопоняття кримінального права (КП) входять до системи термінопонять ККУ як один із їх складників, то відповідно термін КП – це слово (або словосполучення), яке використовують у ККУ; воно є узагальненим найменуванням поняття КП, має точний і визначений зміст, відрізняється смисловою однозначністю й функціональною усталеністю (визначення терміна КП даємо за аналогією до визначення юридичного терміна [7, с. 78]).

Наведемо приклади реальних та номінальних визначень термінопонять: “*протидія законній господарській діяльності*, тобто протиправна вимога припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднана з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їхнього майна за відсутності ознак вимагання” (ст. 206 ККУ) (ККУ, с. 206) (реальне визначення); “*основними покараннями є*

громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військово-службовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі” (ст. 52 ККУ) (ККУ, с. 20) (номінальне визначення).

Дефініції кримінально-правових понять є важливим засобом забезпечення правильного та однакового застосування норм ККУ. Найбільшу роль у юриспруденції відіграють дефініції, сформульовані самим законодавцем (легальні визначення). З. А. Тростюк зазначає, що основними вимогами до законодавчих визначень є такі: визначення необхідно використовувати тоді, коли вони тією чи тією мірою відповідають практичним потребам, а не виключно теоретичним інтересам; законодавець зобов’язаний вводити тільки ті визначення, які стали практичними, тобто, показали свою життєздатність; визначення законодавця повинні мати властивість протяжності, тобто охоплювати всі явища такої категорії; якщо законодавче визначення повністю збігається за змістом із загальноприйнятим, то його не потрібно наводити; будь-який термін, створений законодавцем (за термінологією П. І. Люблінського – “штучний термін”), повинен визначатися прямо чи опосередковано; чим потужніше розроблена система наукових визначень, тим менше праці залишається для законодавця [7, с. 141–142].

Як слушно зазначила Л. І. Чулінда, “для однозначного розуміння і тлумачення текстів нормативно-правових актів важливим є знання його особливостей на лексичному рівні, які охоплюються правилами юридико-лінгвістичного тлумачення. Ці правила враховують специфіку мови нормативно-правових актів, ґрунтуються, насамперед, на правилах, сформульованих лінгвістичною наукою, і є результатом узагальнення юридичної практики” [8].

Отже, філологічне і законодавче тлумачення відрізняються, оскільки філологічне тлумачення – це з’ясування змісту норми права через граматичний аналіз її словесного формулювання; в результаті – виявляється буквальний зміст норми права, на підставі якого не завжди можна зробити достовірний висновок. Законодавче тлумачення полягає у з’ясуванні змісту норми права через використання законів логіки, дозволяє розкрити зміст юридичних норм, який іноді не збігається з буквальним значенням через невдалий вибір законодавцем мовної форми вираження. За філологічного тлумачення аналізують слова (терміни), за законодавчого тлумачення аналізують не слова, а поняття, які вони позначають; з’ясовуються значення правової норми на базі юридичної науки, які можуть міститися в самому тексті закону у вигляді дефініцій цих понять, а також у роз’ясненнях судових інстанцій та наукових коментарях. Оскільки при законодавчому тлумаченні використовують спеціальні юридичні знання, воно займає головне місце серед інших способів тлумачення норм права.

1. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: Дис. ... канд. юрид. наук, спец. 12.00.01 / Нац. Академія внутрішніх справ України. – К.: НАВСУ, 2003. – 228 с.
2. Карabanь В. Я. Тлумачення актів цивільного законодавства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03 / Одеська нац. юридична академія. – Одеса, 2007. – 20 с.

3. *Юлінецька Ю. В.* Кодифікаційно-інтерпретаційні особливості текстів міжнародних нормативно-правових актів (на матеріалі версій МНПА ХХ–ХХІ ст.): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 10.02.04 / Одеський нац. ун-т. – Одеса, 2005. – 19 с.
4. *Рабінович П. М.* Герменевтика і правове регулювання // Вісник Академії правових наук. – 1999. – №2. – С. 61–71.
5. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / Авт.-упор. М. В. Кравчук – К.: Атіка, 2007. – 288 с.
6. *Радецька В. Я.* Мова науки криміналістики: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. Академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 220 с.
7. *Тростюк З. А.* Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський нац. ун-т ім. І. Я. Франка. – Львів, 2000. – 315 с.
8. *Чулінда Л. І.* Особливості тексту нормативно-правового акта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2003_2/_zmist_02/chylinda.htm.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- СУМ – Словник української мови: В 11т. – К.: Наук. думка, 1970–1980; 1973. – Т. 4. – 840 с.
КК (ККУ) – Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 5 жовт. 2010 р. – К.: Паливода А.В., 2010. – 188 с.
БЛС – Стариченко В.Д. Большой лингвистический словарь. – Ростов н/Д.: Феникс, 2008. – 811 [1] с.

L. M. Vasykova

LEGISLATIVE AND PHILOLOGICAL DEFINITION OF TERM NOTIONS OF CRIMINAL LAW

Various types of legislative and philological definitions are analyzed and differentiated on the bases of criminal law terminology.

Key words: legislative definition, philological definition, term lexis of criminal law